

BARNA GÁBOR

VEZETŐK ÉS VEZETETTEK. TÁRSADALMI RÉTEGEK, NEMEK, ÉLETKORI CSOPORTOK ÉS SZEREPEK EGY LAIKUS VALLÁSI TÁRSULATBAN

PROBLÉMAFELVETÉS

A laikus vallásos társulatok a világi hívők önszerveződésének fontos formái, a vallásos társadalom fontos szervezeti kereteit jelentik, amelyek fontos funkciót töltenek be mind az egyéni, mind pedig a közösségi vallásosság gyakorlati (mindennapi) megvalósításának területén. Ezen túlmenően a társadalmi alkalmazkodás és szolidaritás számos feladatát magukra vállalhatják: karitatív, szociális, művelődési szerepköröket is betölthetnek. Összetett funkciójú szerveződések tehát. E társadalmi funkciók közül koronként más-más kap hangsúlyt, kerül előtérbe vagy éppen szorul háttérbe, vagy éppen végképp kikopik a szerveződés életéből. Ám ez a sokszínűség, a többféle funkció biztosíthatja hosszabb időn keresztül bizonyos társulatok fennmaradását, működését.

A különböző célok és a különböző érdekek, valamint a nekik megfelelő csoportszerveződések átszötték és átszövik a társadalmat, a vallásos emberek társadalmát is. A hivatalos klérus, az „egyház” általában támogatta, támogatja ezeket a szerveződések, mert a múltban rajtuk keresztül általában az egyházi érdekérvényesítés lehetőségét látta, napjainkban pedig megfelelnek a modern egyház-felfogásnak, amely szerint az egyház, mint szervezet a papok és hívek szervezett közössége.

A vallásos társulatok rendelkeznek a csoportszerveződés minden lényeges ismervével: *sajátos cél, érdek, hierarchizált szervezet, szimbolikus nyelv, szimbolikus viselkedésformák* (Cohen 1985). Egy közösség – nemcsak szociológiai tény, hanem *vonatkoztató fogalom* – 1. tagjait egyesíti azon az alapon, hogy van valami közös a közösség tagjaiban, ugyanakkor 2. valamilyen jellemző módon megkülönbözteti tagjait más csoportok tagjaitól. A közösség

egy olyan valami, ahol az ember megtanulja és gyakorolhatja, hogyan legyen „szociális” (közösségi/társadalmi).

Az egyén szempontjából egy vallási közösséghez, társulathoz való tartozás/csatlakozás, részvétel a vallási mozgalmakban (talán) minden esetben az egyén kapcsolatrendszerének részbeni vagy teljes átgondolását és újrafogalmazását kívánták meg, s jelentették egyúttal. E kapcsolaton értve az egyénnek az Istennel és az embertársaival, a jelennel, a jövővel és a múlttal való kapcsolatot, az ezekhez való viszonyt is.

De mit jelent ez a nemek, az eltérő életkori csoportok, társadalmi rétegek és foglalkozási csoportokhoz tartozás vonatkozásában? Előadásom ezt próbálja megvizsgálni és értelmezni egyetlen 19–20. századi vallási társulat, az Élő Rózsafűzér kunszentmártoni társulatának mindennapi életében (Barna 1998).

AZ ÉLŐ RÓZSAFÜZÉR KUNSZENTMÁRTONI TÁRSULATA

Kunszentmártonnak, a Magyar Alföld katolikus kisvárosának lakói 1851-ben Máriaradna kegyhelyén (1920-ig Magyarország, ma Radna, Arad megye, Románia) a pünkösdi búcsún¹ ismerkedtek meg az élő lelki rózsafűzér ájtatosságával és társulati formájával. Ekkor határozták el a zarándoklatot vezető énekesek (Ökrös József,² Kiss Gergely és Józsa István), hogy azt a Boldogasszony pártfogása alá helyezve a „Városba gyakorlásba hozzák”.³

Az ügyhöz megszerezték Trangos József apát-plébános hozzájárulását.⁴ A plébános engedélye a társulat számára a működés legitimitásának elismerését jelentette. A plébános ugyanis a klérust jelenítette meg és az egyházkormányzati hatalmat képviselte. A plébános engedélye saját, illetőleg az Egyház autoritásából fakadt, azt tovább erősítette. A támogatás mellett felügyeleti jogát is követelt magának.

A plébános megbízta az egyik énekes embert, Ökrös Józsefet a társulati tagok összeírásával és kérte a névsort.⁵ A társulat tagjait 1852-ben összeírták. A listát 1854-ben és 1857-ben kiegészítették és pontosították. Új névsort fektettek le 1897-ben, amikor a Társulat a fénykorát élte: 120 15-fős csoportban 1800 tagja volt.

1 A kunszentmártoniak máriaradnai búcsújárásról részletesen lásd: Barna 1991.

2 Ökrös József (1816. március 19. – 1893. január 21.) takácsmester, társulatalapító, énekszerző, előénekes. Kéziratban maradt hagyatékát a Devotio Hungarorum sorozatban tervezzük közreadni. (Lásd Józsa 1998.) Éneklő társulatot (1845), rózsafűzér társulatot (1851), temetkezési egyletet (1956) alapított, egyházi és céhes ünnepségeket szervezett, termékeny énekszerző volt. (Lásd még: Józsa 1998, Barna 2001.)

3 Az Élő Rózsafűzér Kunszentmártoni Társulatának jegyzőkönyvei – a továbbiakban Jgyk – 4. oldal. Ezt közli Barna 1998. A számok a jegyzőkönyv lapszámaira utalnak.

4 Jgyk 4, 7. Trangos József 1844–1858 között kunszentmártoni plébános. (Dósa–Szabó 1936: 146–148.)

5 Jgyk 8-10.

A társulat működéséről 1851–1940 között vezettek jegyzőkönyvet. Ezek tartalmazzák a tagösszeírásokat is (Barna 1998). Rövid tanulmányom ezen összeírások, a társulati jegyzőkönyvek elemzésén, valamint megfigyeléseken és interjúkon alapszik.

A TÁRSULAT VEZETŐI. TISZTSÉGEK ÉS SZEREPEK

Egyházzójogilag a plébánosok a társulatok vezetői. A plébános támogatta a társulati szervezést,⁶ a rózsafüzér végzésére buzdította a híveket, de maga nem vett részt a társulat életében, annak belső ügyeibe nem avatkozott bele. Ő és utódjai inkább a társulat fölött „lebegtek”, vitás ügyekben döntőbírák voltak (Barna 1999: 34–35). Ebben változás csak egy helybeli születésű pap plébánossága⁷ alatt következett be, aki működésének első éveiben a Rózsafüzér Társulat vezetőségi gyűlésein rendszeresen részt vett. Érvényesítette társulatvezetői jogát, magát *elnöknek* nevezte, s a korábbi világi elnököket pedig *alelnöknek*, akik 1891-től kezdve ezen a néven fordulnak elő a társulati jegyzőkönyvben. Aktív részvételében a helyi vallási hagyományokhoz való alkalmazkodást, saját helyi szocializációját is megemlíthetjük.⁸ A kunszentmártoni plébánosok 1881-től, azaz harminc évvel a megalakulás után, igényelték a Rózsafüzér Társulat pénzügyi működésének ellenőrzését.⁹ A Rózsafüzér Társulat életének tényleges irányítói azonban mindvégig a világi elnökök (alelnökök) voltak.

Az 1851-es alapításkor a plébános felkérte a vezető énekes embert „Ökrös Józsefet és egyszersmind felhatalmazta, hogy a' Társulat ügyét kormányozza és őket a' szükségésekre oktassa és tanítsa, úgy mind azon által hogy az ő híre nélkül semmi újat ne cselekedjenek, vagy ne kezdjenek”.¹⁰ Ez az utóbbi mondat mintegy felhatalmazása Ökrös Józsefnek a Társulat vallási vezetésére. Egyfajta egyházi engedély¹¹ (licentia) volt, amellyel Ökrös József valóban élt is. S ami ritka volt már ebben a korban, prédikált is, s prédikációit maga jegyezte le.¹²

6 Sőt, a megalakuláskor a politikai rendőrségtől is óvta a Rózsafüzér Társulatot. Nem engedte, hogy az elfogadott alapszabály szerint gyűléseiket háznál tartsák, hanem a gyűlés helyeként a templomot jelölte meg, hogy a levert szabadságharc után a politikai rendőrség gyanúsítgatásaitól (gyülekezési tilalom) megóvja őket.

7 Jgyk. 144. Dósa József, kunszentmártoni plébános 1888–1913. (Vö. Dósa–Szabó 1936: 149–150.)

8 Akkor vett részt aktívan a rózsafüzér társulat életében, amikor a szekularizálódás már erősen megindult a magyar társadalomban, másrészt a katolikus közélet is erősen tagolttá vált. A társulatok működése iránti igény a hivatalos egyház oldaláról erősen megváltozott, s Kunszentmártonban sem csak a Rózsafüzér Társulat volt az egyedüli laikus vallásos társulat.

9 Jgyk 122.

10 Jgyk. 8.

11 Ehhez hasonló engedéllyel Magyarországon gyakran élt a katolikus egyház a 17–18. században. Akkor, amikor a reformáció és a török megszállás miatt a katolikus papság létszáma nagyon lecsökkent. Ezek az írni, olvasni tudó férfiak kereszteltek, eskettek, temettek, szervezték a vallási életet (pl. a búcsújárást) és tanítottak. A 18. századi katolikus restauráció során működésüket visszaszorították. Tanítási (prédikálási) jogukat visszavonták. (Vö. Juhász 1921, Sávai–Pintér 1993, Sávai 1997, Sávai–Grynaeus 1994.)

12 Ezekben minden réteget és korosztályt a rózsafüzér imádkozására biztatott (vö. Barna 1998: 132–133).

A társulati tisztségviselők a társadalom középrétegeiből (iparos, gazda) kerültek ki. A vezetőség hierarchikusan épült fel. Az élen a *társulati elnök* (*világi elnök* vagy *alelnök* néven) állt. Személyük többször egybeesett az énekes / főénekes funkciójával. Ez a körülmény rámutat a társulati vezetők egyik legfontosabb feladatára: a búcsújárások és a hivatalos liturgiák előtti templomi éneklés vezetésére. Emellett szervezték és irányították a templomi mecénatúrát, végezték annak lebonyolítását. Ők leveleztek, tárgyaltak iparosokkal és művészekkel, s ők gondoskodtak a megrendelt műtárgyak (képek, keresztek, szobrok, zászlók és egyebek) hazaszállításáról. A világi elnökök közül Ókrös József a társulat részére külön ének- és imafüzeteket írt és adott közre. Ezek révén új szokásokat honosított meg.¹³ A 19. századi énekesek kéziratos énekeskönyvei egyik 20. századi utódjuk hagyatékából kerültek elő, jelezvén, hogy a szerepvállalással egy kulturális örökségnek is őrzőivé, továbbadóiává váltak. Az *elnök*, az *énekes*, a *pénztáros*, a társulat legfőbb tisztségviselői, legtöbbször halálukig betöltötték szerepüket. Társadalmi tekintélyük és presztízsük alakulásában szerepe volt tehát a tapasztalatnak, a kialakult kapcsolati tőkének, s az életkornak is.

A társulat alkalmazott egy *szolgát*, aki – a céhes formákhoz hasonlóan¹⁴ – a meghívókat hordta szét a gyűlésekre. Tevékenységéért minden társulati tisztségviselő kapott pénzt. Mellettük egy öt-tizenöt tagú *választmány* vezette a társulat életét. Ennek tagjai az 1920-as évekig kizárólag férfiak voltak. Ez a kép egy tipikus konzervatív, patriarchális egyesület képét mutatja.

A szűkebb vezetőséghez sokáig csak egy asszony tartozott: a Mária-lányokat felügyelő és őket irányító *dékány asszony*. A jegyzőkönyvekből mindegyikük nevét ismerjük. A liturgikus szolgálat pompájának emelése érdekében ugyanis a rózsafüzér társulat 1852-ben, szinte megalakulásával egyidejűleg 12 év körüli kislányokból létrehozta *társulati leányok* (*Mária-lányok*) csoportját.¹⁵ Ők a miséken és a körmeneteken a társulati lobogókat és a hordozható Mária-szobrot vitték, ők kísérték ki a Máriaradnára induló búcsúsukat a városzéli Balázs-kereszthez, s ugyanott várták őket haza kereszttel, lobogóval, emelve a hazaérkezéskor a templomban bemutatott hálaadás pompáját és fényét.¹⁶ Megalakuláskor névsorukat is közzétették, későbbi listákat azonban sajnos nem ismerünk. A dékány asszonyok feladata a lányok betanítása és felügyelete volt a liturgián való közreműködésben. Egy-egy *dékány asszony* hosszú évekig is vezethette a Mária-lányokat. A megbízási idő lejártakor, többnyire a régi személy megbízatását újították meg. Halálesetkor a társulati asszonyok közül választottak újat. Van, hogy a jegyzőkönyv megemlíti 85. életévét. Neveik, s kikövetkeztetett családi hovatartozásuk alapján a dékány asszonyok az alsó középosztályok tagjai lehettek. Közülük nem mindenki tudott írni és olvasni.¹⁷

13 Jgyk 37, 118; Barna 1998: 33–34. Különösen szép a Szeplőtelen Fogantatás ünnepének kilencedére írott és 1887-ben kinyomatott ájtatossága.

14 Magyarországon a céhek csak 1872-ben szűntek meg, s lett iparüzési szabadság.

15 Ezt jelzi az 1873. aug. 10-ei rendkívüli társulati gyűlés jegyzőkönyve, az S. Tóth József pénztáros halálesete miatti pénztár és tárgy átadás-átvétel. Az eljárást igazolók közt „Dékány Asszony Doba Anna keze X vonása” is szerepel. Jgyk 27.

16 Jgyk 115.

17 Jgyk 92. Más forrásból azonban tudjuk, hogy ebben az időszakban már sok buzgó asszony előfizetett vallásos újságra, folyóíratra. Ám talán nem véletlen, hogy a 19. század második feléből származó kéziratos énekes és imádságos könyvek mind-mind férfiak keze írásából és tulajdonából maradtak ránk.

Az egyes 15 fős csoportok, helyi nevükön *tizedek* vezetői többségükben asszonyok voltak. A jegyzőkönyvi anyagban alig megemlített csoportvezetők hivatalukat valószínűleg évtizedekig viselték. A rózsafüzér társulat mindennapi életét ők szervezték, ők gondoskodtak az imádság, az ájtatosságok megtartásáról, a titkok szétosztását és elvégzését felügyelték. Lakásukon imaházakat tartottak fenn. A tagság rajtuk keresztül tartotta a kapcsolatot más csoportokkal és a társulat legfőbb vezetőivel.

A jegyzőkönyvek elsősorban e szűkebb vezetőség munkájáról számolnak be részletesen, azaz a társulati mecenatúra megszervezéséről: a pénzügyűjtésről, a beszerzésről, az utazásról, a levelezésről.

A TÁRSULAT TAGSÁGA, A VEZETETTEK

A társulati tagság társadalmi összetétele • A rózsafüzér társulat elsősorban a széles középrétegeket (gazda, iparos) valamint a legfelső és az alsóbb rétegek tagjait fogta össze. A társulat megalakítói és első vezetői tehetős és magas társadalmi presztízzsel rendelkező iparosok, illetve gazdák voltak. A társulati jegyzőkönyv azonban egyik társulati tisztségviselő esetében sem említi polgári foglalkozását.¹⁸ Ez azt mutatja, hogy autoritásuk nem polgári foglalkozásukból, vagy vagyoni állapotukból, hanem vallásos életükből fakadt. Ez persze megszabta társadalmi presztízisük mértékét is. A tagnévsor alapján néhány esetben igazolni tudjuk, hogy a város vezetői közül is néhányan tagjai voltak valamelyik rózsafüzéres csoportnak. Az 1897-es névsorban pl. szerepel a főbíró és családja. A tagösszeírások alapján azonban csaknem lehetetlen a tagság vagyoni állapot szerinti megkülönböztetése.¹⁹ A társulat alapító vezetője Ökrös József számos alkalommal hangsúlyozta, nyilván legitimációs tényezőnek tekintette, hogy fontos számukra a Város vezetőinek, s a mindenkori plébánosoknak a támogatása.²⁰ A rózsafüzér társulat társadalmi súlyát és elismertségét bizonyára emelte, hogy egyházi vezetői a mindenkori plébánosok voltak. A világi közigazgatás vezetői ugyanakkor nem elsősorban társulati tagként, hanem mint kegyuraság, formáltak jogot a társulat működésének pénzügyi ellenőrzésére.

A társulat tagjai, illetve a mecénások között ott vannak a legbefolyásosabb és leggazdagabb birtokosok feleségei.²¹ Mecénásként évtizedekig őrzik meghatározó szerepüket. A jegyzőkönyvi adatokat összefoglalva arra a következtetésre juthatunk, hogy a helyi gazdatársadalom vezető család tagjai az első időszakban tagként szerepelnek a rózsafüzér társulatban, később inkább mecénások. E szerepüket is elsősorban feleségeik, az asszonyok révén fejtik ki. A szabadfoglalkozású értelmiségiek (ügyvédek, bírók, tanárok, orvosok, tisztségviselők) azonban nem tagjai a társulatnak. Az ún. intelligencia

18 Az alapító Ökrös József takácsmester volt, a céhnek megszüntetésekor (1872) vezetője.

19 Ehhez más korabeli forrásokat, pl. adóösszeírásokat kellene felhasználni.

20 Egy beszédében külön kiemelte az alakulásról szólva az akkori főbíró és helyettese pártfogását. Jgyk 68.

21 Jgyk 53.

távmaradása a templomtól, a vallásos élettől visszatérő panasa a múlt századvégi alesperesi látogatásoknak.²²

A rózsafüzér társulat vezetősége a tagságot viszonylag homogén csoportnak tekintette. Életkori, foglalkozási alapon nem tett a tagok között különbséget, csak nemi és lakóhelyi alapon. A férfi és női csoportok megkülönböztetése azonban csak az első időszakban tűnik meghatározónak. Később jelentőségét veszítette.

Rokonsági és lokális kapcsolatok a társulaton belül • E társulati forma a vallásos társadalom nagy közösségét, az ún. népegyházat, az egyén számára átlátható kis közösségekre bontotta le. A rózsafüzér társulat a társadalom horizontális szervezésének két tradicionális elvét kapcsolta be a társulat szervezésbe: a vérségi kapcsolatokat és a lokalitást. A 15 fős csoportok szerveződésének alapja ugyanis elsősorban a szomszédság és a rokonság volt. Azaz egy-egy csoportban két-három család tagjai: szülők, gyermekek, egy háztartásban élő idősek vettek részt.²³ Ezek a csoportok egymással kapcsolódva egy még nagyobb keretet formálhattak.

A 20. század közepére ez a szervezési alapelv fellazult. Eleinte színezte, később pedig egyértelműen felváltotta azt a nemi és generációs alapon történő szerveződés. A családi társulati keretek megszűntek, a férfiak elmaradtak, s főleg asszonyok adták a társulati tagságot.

Férfiak és nők a Rózsafüzér Társulatban • Az 1852-től rögzített tagösszeírások egyértelműen mutatják a kunszentmártoni Rózsafüzér Társulat elnőiesedését. 1852-ben még külön férfi (*férfi nem*) és női (*asszonyi nem*) tizedek alakultak, később egy-egy csoporton belül volt keveredés, majd erőteljes elnőiesedés következett be a társulatban, amelynek vezetői azonban egészen az 1940-es évekig férfiak maradtak. Az 1852. évi tagösszeírás szerint 11 férfi csoport alakult meg (=165 fő) és 40 női csoport (=600 fővel). Azaz már induláskor négyszeres női fölény volt a tagságban.²⁴ A társulati összeírás 1856. évi kiegészítésekor 12 férfi (=180 fő), 6 női (=90 fő) és 4 vegyes (=60 fő), férfi-női csoportot írtak

22 Egre Főegyházmegyei Levéltár, Alesperesi látogatások jegyzőkönyvei 586.

23 Példaként az 1897-es összeírásból a 47. tizedet említem. A csoport tagsága az összeírás szerint: 1. Balla Ilona fő, 2. Pásztor Ilona, 3. Barna Mária, 4. Barna Ilona, 5. Kis Rozália, 6. Kis Ilona, 7. Kovács Ilona, 8. Barna Katalin, 9. Kis Teréz, 10. Katona Márta, 11. Nagy Katalin, 12. Vincze Rozália, 13. Kakuk Julianna, 14. Tóth Rozália, 15. Sári Katalin. E csoportból egy családhoz tartozott és egy portán élt: 1. Balla Ilona, 2. Barna Mária, Barna Ilona (özv. Ecsédi Lukácsné), Barna Katalin, anyjuk (özv. Barna Péterné) Kakuk Julianna, 3. Sári Katalin. Az utcában a Sári, a Barna és a Balla család egymás szomszédja volt – még a 20. század közepén is.

A családi-rokonai kapcsolatok jelentősége még jobban látszik Kunszentmárton egykori pusztáján, az 1897-ben közigazgatásilag önállósult Mesterszálláson, az Alsórészi 93. tizednél. Ennek tagsága: 1. Kuna István fő, 2. Dékány Apolló, 3. Kuna Antal, 4. Kiss Julianna, 5. B. Nagy István, 6. Devánszki Ilona, 7. Imrei János, 8. Farkas Anna, 9. Kuna József, 10. Kuna Mária, 11. Kovács Viktória, 12. Kuna L. Antal, 13. Kovács Viktória, 14. Romhányi György, 15. Kuna Veronika. E csoportban a Kuna-család dominál. Van két azonos nevű tag: Kovács Viktória. A listából a tagok egymáshoz való viszonya nem állapítható meg. Csak e viszonyokat jól ismerő ember tudja ezt értelmezni. Így derült ki, hogy e csoportban több testvér és több házaspár található, de az aszszonyneveket a lista nem rögzítette: 1. Kuna István – Dékány Apolló, 2. Kuna Antal – Kiss Julianna, 3. D. Nagy István – Devánszki Ilona, 4. Imrei János – Farkas Anna, 5. Kuna József – Kovács Viktória és leányuk, Kuna Mária, 6. Kuna Antal és Kovács Viktória, 7. Romhányi György – Kuna Veronika.

24 Jgyk. 13–25.

össze.²⁵ Ám ez a nemi arányokon lényegesen nem változtat. 1897-ben összeírt 111 „tizedből” (=15 fős csoport) már csak 7 volt tiszta férfi csoport, 47 női és 57 vegyes tagságú, férfi és női tagokat tömörítő csoport női dominanciával.²⁶ Az 1917. évi összeírás már csak 52 15-fős csoportot talált, ennek 1922. évi pontosításakor pedig 56 csoportot. Az ösz-szlétszám ekkor tehát 840 főre csökkent. Későbbi összeírás már nem volt. Ma a társulat létszáma 30 fő, amely nem osztódik már 15 fős csoportokra. Az összeírások és adományozási listák a nőket általában lánynevükön szerepeltetik. Számuk emelkedése azonban nem járt együtt a nőknek a társulat vezetésében elfoglalt szerepének növekedésével.

Nők voltak a legnagyobb mecénások, ők adományozták legtöbb pénzt a társulat különböző céljaira. Már az első, 1852-es első adakozáskor a 11 nagyobb összeget adományozóból 6 nő volt, 4 férfi, a közös adományokat pedig egy külön rubrikában szerepeltették.²⁷ 1855-ben máriaradnai búcsújáró lobogóra gyűjtöttek. A 82 adományozóból ekkor 33 férfi volt és 44 nő, akik jórészt asszonynevükön szerepeltek.²⁸ A kunszentmártoni plébánia templom stációs képeire 1861-től kezdett gyűjtést a társulat. Az adományozók listáján szereplő 316 személyből 106 férfi és 210 női nevet olvashatunk.²⁹ Ezzel szemben 1868-ban az eltervezett Alsó-temetői stációs képekre (képoszlopok) 305 fő adakozott, s közülük 248 férfi és csupán 57 a nő, részben asszonyneven. Figyelemre méltó, hogy az adományozók a módos gazdacsaládok asszonyai voltak elsősorban. Ez azt mutatja, hogy a családi szereposztásban a vallásos élet az asszonyok terén volt, míg a férfiak a gazdálkodás, a családon kívüli kapcsolatok és a világi közügyek terén voltak aktívak.³⁰

A 20. század első évtizedei jelentik azt az időszakot, amikor a nők szerepvállalása a rózsafüzér társulatban mind erőteljesebb lett nemcsak a tagság, hanem a vezetőség szintjén is. A társadalmi folyamatok hatása ebben az időben ért be. Döntő változást azonban az I. világháború hozott. Nagyon tanulságosan tükröződik mindez a jegyzőkönyvi bejegyzésekben.

1867. december 8-án olvasunk például először név szerint asszonyokról a társulati gyűlés jegyzőkönyvében. Addig csak a dékány asszony neve található meg az iratokban. A név szerint említett asszonyok pedig nem csoportvezetők, hanem egyszerű tagok csupán.³¹ Később, hosszú évtizedekig csupán annyit jegyeznek fel a társulati gyűlések jelenléti ívében, hogy „számos asszonyok” is megjelentek. Az 1874. december 8-i társulati gyűlés jelenléti íve 18 férfi nevét sorolja fel, s első alkalommal utal szám szerint a megjelent asszonyokra: „több társulati tagok és 37 Asszonyok”.³² 1922. április 23-án rendkívüli közgyűlésen jelen lévő 14 férfi tisztségviselő mellett „nők is voltak több mint 100”. 1923-ban több mint 200 nő vett részt a közgyűlésen.³³ Ők a háttér, a meghatározó tömeg. Létszámuk jelzi, hogy felelősséget éreznek a társulat ügyei iránt, de azt is, hogy számukra

25 Jgyk. 64–65.

26 Jgyk. 164–183.

27 Jgyk. 26.

28 Jgyk. 52–53.

29 Jgyk. 76–82.

30 1904. dec. 9. Szarvák Imre alelnök javaslatára jegyzőkönyvben örökítik meg, hogy a társulat a radnai templomnak 14 stációs képet csináltatott. (Jgyk 185.) Ugyanitt örökítették meg a helyi örökmécs csináltatását is. (Jgyk 185.) A külön jegyzőkönyv megőrökíti az adományozók neveit. A stációs képek 100 korona/db kerültek.

31 Jgyk. 85.

32 Jgyk. 95.

33 Jgyk. 209.

a közgyűlés társadalmi esemény is egyúttal. A tisztújításkor az alelnök, a pénztárnok, a jegyző mindig férfi.³⁴ 1923. jan. 8-án választottak először nőket a társulati vezetőségbe.³⁵ Ezt követően, különösen az 1930-as években nagyjából egyenlő arányban választanak férfit és nőt a társulati vezetőségbe.

A társulati asszonyok szerepe – módosak donációja mellett – a templom virágokkal díszítése, a társulati kép, szobor és lobogók gondozása, a Mária-lányok irányítása volt. Azaz egy belső feladatrendszer. Míg a társulat férfi tagjai és főleg vezetői ápolták a kapcsolatot a városi és plébániai hatósággal, azaz egy külső kapcsolatrendszert tartottak fenn és működtettek. Ez megfelelt a nemi szerepekről és a vallásról alkotott korabeli felfogásnak.

Életkori csoportok • Az életkor szerint nem lehetséges a tagok megkülönböztetése, hiszen a társulat tagösszeírásai azt nem tüntetik fel. A tagösszeírások és a társulati gyűlések jegyzőkönyvei egyáltalán nem utalnak a tagság korösszetételére. Feltételezhetjük, hogy a vezetőség tagjai, a Mária-lányokat felügyelő dékány asszonyok mind legalábbis középkorú, vagy esetleg idősebb férfiak, asszonyok voltak.

Nyilván gyermekek alkották a Mária-lányok vagy kisleányok csoportját. Ezek létszáma sem ismert azonban a kezdeti év névsora után. Nem tudjuk, hányan vittek lobogót, hordozó szobrokat a körmenetekben, vagy várták ezekkel a Máriaradnáról hazatérő búcsúsokat. Azt azonban látjuk, hogy a kislánykorban történő bekapcsolódás a Rózsafüzér Társulat életébe az egyéni vallásgyakorlás későbbi formáját befolyásolhatta, valamiféle mintát állított a fiatalok elé, s példát mutatott a módosabb családoknál a mecénatúra gyakorlására is.

A gyermekek létszámának, vagy inkább arányszámának megállapítása sem lehetséges ma már. Jóllehet, egy-két rózsafüzéres csoportnál rekonstruálni lehetett a csoporton belüli családi részvételt. Ám ebből a néhány adatból általánosítani nem lehet. Talán csak annyit állapíthatunk meg, hogy a tizenéves korosztály tagjai közül, főleg a lányok közül többen tagjai voltak a Rózsafüzér Társulatnak – bizonyára szüleik hatására. Később valószínűleg ők alkották a tagság folyamatos utánpótlását. Ez a folytonosság, ez a generációs kapcsolat szakadt meg a kommunista hatalomátvételt követően, az egyház- és vallásüldözés éveit alatt, s járult hozzá ahhoz nagy mértékben, hogy mára Kunszentmártonban csak kb. 30 rózsafüzéres működik, mind nők, egy-két tizenéves lány taggal. A rohamos fogyás az 1970-es évektől kezdődött meg, akkor, amikor a 19. század végén, a 20. század elején született korosztályok tagjai fokozatosan elhaltak.

A vallási társulati „piac” • A két világháború közötti évtizedekben a kunszentmártoni vallásos élet átalakult. Az Alföld keleti részének román megszállása, majd Romániához csatolása lehetetlenné tette a radnai zarándoklatokat. A rózsafüzér társulatnak ez a korábban fontos szervező szerepe lassan elsovadt. A helyi társadalom tagoltabbá vált, ami a csoportszerveződésnek egyik fontos alapjává vált. Ezzel párhuzamosan azonban a vallás és az egyház elsődleges társadalomszervező és integráló szerepe fokozatosan visszaszorult.

Az elnőiesedésben és a létszámcsökkenésben közrejátszott a 19. század utolsó évtizedeiben felerősödő szekularizációs folyamat mellett a vallásos társulatok „piacának” nagyobb kínálata is. Új társulatok jelentek meg Kunszentmártonban is, és megosztották a vallásos laikus társadalmat. Ezek más-más szocializációs mintát és lelkiséget

34 Jgyk. 212.

35 Jgyk 212.

kínáltak fel a férfiak, a nők, a fiatalok, a gyerekek, valamint a módosak, s a szegények számára. Vizsgált korszakunk végén, 1936-ban a következő társulatok működtek a városban: Jézus Szíve Társulat (vö. Busch 1997) 689 taggal, a nagyságban következő az Elő Rózsafüzér Társulat volt 652 taggal, a gyermekeket tömörítő Szívgyárda 420, s a Jézus Szíve Gyermeksége Egyesület 125 fővel. Mögöttük messze elmaradva álltak a Ferences Harmadrend (46 tag), az Oltáregylet (87 tag), a Hitterjesztés Egyesülete (52 tag), a Mária Kongregáció (56 tag) (Barna 1998: 18). Foglalkozási és életkori alapon szerveződött meg 1935 után a nagyon népszerű Katolikus Legényegylet (KALOT³⁶) és a katolikus agrárlányok társulata, a KALÁSZ³⁷. S ebben a vallási társulati kínálatban a rózsafüzér tradicionálisnak minősült. A 20. században, főleg annak közepétől a rózsafüzér társulat mindinkább teret veszített, s a középkorú és idős nők imatársulata lett. Felerősödött egyidejűleg eredeti imatársulat funkciója. A fiatalokat más szervezetek vonzották el, lecsökkent illetőleg 1948 után, a kommunista diktatúrában, tiltott volt a vallási reprezentáció. A segélyezésnek, a temetések reprezentációjának egyéb formái alakultak ki. 1940-ben költözött Kunszentmártonba a kármelita rend. Egy újabb konkurens társulati forma is népszerűvé vált, a *kármelita harmadrend* és a *skapuláré társulat* (Józsa 1991, Kósa 1991). A kármelita harmadrendnek elsősorban női tagjai voltak. A skapuláré társulat a helyi és a vidéki társadalom széles rétegeit összefogta.

NÉHÁNY TANULSÁG

A társulat megalakításának ideje Magyarországon politikailag a leverte 1848–49-es forradalom és szabadságharc után a Habsburg politikai abszolutizmus, gazdaságilag a gyors iparosodás kezdete (folyószabályozás, vasútépítés, gyáripár), társadalmilag pedig a polgárosodás felgyorsulásának időszaka volt. E változások természetesen a nagyvárosokban és az ipari centrumokban erőteljesebben hatottak, mint vizsgálódásom területén, a Nagy Magyar Alföldön. Itt ugyan a nagyfokú iparosodás miatt az agrártársadalom számára kedvező évek, évtizedek jöttek, ám végső soron a 19. század végétől gazdasági stagnálás, majd a 20. században fokozatos, ám máig érezhető hanyatlás következett be. Ilyen körülmények között alakult meg tehát a rózsafüzér társulat, amely Kunszentmárton újkori történetének leghosszabb életű, legnagyobb tömegeket átfogó és szervező vallási egyesülete volt. Máig él és működik.

A rózsafüzér társulat elsősorban a parasztság egyesülete volt. Nemcsak a vizsgált településen, hanem általában Magyarországon. A rózsafüzér viseleti tárggyá (is) vált, főleg a középkorú és idős parasztasszonyok ünnepi viseletének volt kelléke. Sok helyen máig az.

A rózsafüzér a jegyzőkönyvek tanúsága és a korabeli vallásos irodalom, a társulat folyóirata szerint is elsősorban *női ájtatosság* volt. Az asszonyok lelkesedése az

36 KALOT – Katolikus Agrárfiújsági Legényegyesületek Országos Testülete (1935–1946) (lásd *Magyar Katolikus Lexikon* VI. 2001: 89–93).

37 KALÁSZ – Katolikus Leánykörök Szövetsége (1935–1946) (lásd *Magyar Katolikus Lexikon* VI. 2001: 364).

adományozási listák alapján is megállapítható. Ha szponzort kellett találni valamilyen célra, az asszonyi társadalomra mindig hagyatkozhatott. A vezetők azonban férfiak.

Miért van ez a különbség férfiak és asszonyok között a rózsafüzér – Kunszentmártonban az indulás első évtizedei után már jól érezhetően – általi fogadtatásában? Valószínűleg nem elégséges csak arra hivatkozni, ami közhely a valláskutatásban, hogy a vallás mindig közelebb állt a nőkhöz. A folyamat Magyarországon a 19. század közepétől, Közép-Európában pedig általában a 19. század elejétől jól kitapintható: a vallás fokozatosan erősödő feminizálódása. Ez mindegyik keresztény felekezetet érintette. Ebből azt állapíthatjuk meg, hogy a kereszténység a 19. századtól nagyobb szerepet játszott a nők, mint a férfiak életében (McLeod 1988).

A nagyfokú elnőiesedés csak a szekularizálódási folyamat keretében értelmezhető. A gazdasági, társadalmi és kulturális modernizációs folyamatok, amelyek az iparosodás és a polgárosodás tágabb folyamatába kapcsolhatók, elválasztották a lakó- és munkahelyeket, élettereket egymástól. A férfi szerepe volt a család eltartása, ami együtt járt bizonyos nyilvános szerepvállalásokkal is, amelyek a férfit szekularizáció-alkalmassá tették. A nőknek jutott a privát, a családon belüli tér. Feladatuk a háztartás vezetése és a gyerekeknél volt. Ennek keretében ők gondoskodtak a családi szakrális világról is.

A rózsafüzér ájtatosság és társulati tagság a szülők kezében a keresztény szellemű nevelés egyik fontos eszközét jelentette. De ezt mondhatjuk szélesebb értelemben is. A társulat *Rózsafüzér Királynéja* című havi folyóiratában,³⁸ vagy egyéb, rózsafüzérrel kapcsolatos kegyességi írásban nemcsak az egyházhű, s inkább konzervatív vallásosságot hangsúlyozták, élesen szembeállítva a liberális, szabadkőműves, (a 20. században pedig már) bolsevista (kommunista) ideológiákkal, ezeket okolva a kor társadalmi és erkölcsi problémáiért. Hangsúlyoztak egy – ma talán – nőiesnek jellemezhető vallásosságot is állítva példaképpül. Azaz szinte a vallásosság nemi jellemzőinek legitimálását adták.

A rózsafüzér azonban a 19. század végétől kezdve mindinkább női ájtatossággá és társulattá vált. Vezetői azonban még a 20. század közepén is férfiak voltak. A vallásos élet elnőiesedése mellett a világi társadalom tovább őrizte patriarchális jellegét, amelyben a vezetők csak férfiak lehetnek. A nyilvánosság fórumai még sokáig elsősorban számukra voltak nyitottak. Ezt a szerepet erősítik a női szerepvállalások is (Marshment 1994: 131). A rózsafüzér társulat egészen az 1940-es évekig megőrizte női tömegmozgalom voltát.

Valószínűleg azért, mert 1. működése az egyházi mecenatúra jelentős felvállalását jelentette, az egyháznak érdeke volt tehát fenntartása, a világi hívőknek pedig intézményi keretet biztosított alamizsnálkodásaikhoz, 2. mert világos, jól átlátható és könnyen teljesíthető feladatokat írt elő, 3. az egyéni és a közösségi vallásgyakorlás formáinak vállalható egyeztetését kívánta meg tagjaitól. Az egyéni vallásgyakorlás keretében ez a rózsafüzér tized, 10 Üdvözlégy Mária elimádkozását jelentette. Az imádkozásnak rugalmas tér- és időszerkezete volt, azaz bármikor és bárhol, még munka közben is végezhető volt, sőt a munka közbeni végzését még ajánlják is. Az imaéletben így biztosítva volt egy hangsúlyos intimitás, amely fontos szükséglete az egyéni vallásgyakorlásnak, de egyfajta közösségi jelleg is. Az egyéni ájtatosságot ugyanis a társulati tagok másokkal/sokakkal egy időben, egyszerre végzik. A rózsafüzér tehát egy nagyobb közösséghez tartozás tudatával is párosult. Mindez a vallásgyakorlásnak sajátos női módját legitimálta.

38 Az 1885–1945 között létező folyóirat erősen a Domonkos Rendhez kapcsolódott. Kunszentmártonban és környékén többen előfizetői voltak.

Ezzel párhuzamosan azonban igyekeztek a férfiakat és gyermekeket bevonni a rózsafüzér társulatba és az ájtatosság gyakorlásába. A társulati folyóirat hasábjain rendszeresen közzétettek rózsafüzér hatására bekövetkezett megtérés-történeteket, s rendszeresen írtak rózsafüzért imádkozó – főleg az értelmiséghez tartozó – férfiakról. Mindezeket a történeteket olvasták Kunszentmártonban is. A 20. század elején Magyarországon és Európa szerte létrehozták a gyermek rózsafüzért, a katonák rózsafüzérét (Kirsch 1950: 344–348). E példák azonban az általános trenden nem tudtak változtatni.

Az I világháború hozott azután rohamos változást. A frontot megjárt férfiak egy része messze távolodott a vallástól, egyháztól, míg a nők körében erősödött a vallásosság. Ebben változás csak az 1920-as évek végétől, még inkább az 1930-as évek közepétől történt, amikor a jezsuiták sikeresen megszervezték a KALOT és KALÁSZ szervezeteit.³⁹ Ebben részben a nem, részben a vallási identitás megerősítése és legitimálása mellett erős társadalmi és nacionalista eszméket is képviseltek. Mindez azonban a korábbi, hagyományosnak érzett társulati formáktól vonta el az embereket, nőket, férfiakat, fiatalokat és gyermekeket egyaránt.

Változatos a társulatok megalakulásának motivációs rendszere. Az egyén számára bizonyos történeti korszakokban ezek jelenthetik a közélet egyik fórumát, azaz az egyén öntudatosodásának (polgárosodásának) fontos szervezeti keretét. A különböző célok és érdekek megjelenítésének és érvényesítésének kereteit biztosíthatják.

A múlt század végén átalakuló hazai társadalom új igényeket alakított ki a vallásos életben, s így új keretet, tartalmilag is új formákat, új társadalmi szerepeket követelt meg vallásgyakorlásban. Egyrészt a nagy tömegmozgalmakat,⁴⁰ másrészt a differenciálódás irányába mutató speciális pasztorációt. S mindezeknek az új igényeknek jól megfeleltethető a 19. század közepén az új típusú rózsafüzér társulati forma, amely a horizontálisan szervezett társulatot hozzá tudta kötni a vertikálisan szervezett egyházhoz. Kunszentmártonban nagyon hangsúlyos volt az egész társadalmat integrálni tudó szerepe.⁴¹

A társulati tagság a vallási szocializáció sajátos útját és formáját jelentette. Ennek keretét a családi tagság: szülők és gyermekek együttes tagsága, később az anyák és lánygyermekük tagsága jelentette elsősorban. Hasonló szerepe volt a Mária-lányokhoz való csatlakozásnak is. A 10-14 éves kislánykorban valószínűleg sokakban kialakult és rögzült a rózsafüzér imádkozásnak szokása, s bizonyos vallásos közösségi szerepvállalás igénye, lehetősége és módja.

E funkciók és közösségi szerepvállalások, az egyéni és a közösségi vallásgyakorlás elfogadható arányának ötvözése vezettek oda, hogy a 19. század utolsó évtizedében a város lakosságának egyötöde, egyhatoda, női dominanciával, tagja volt a rózsafüzér társulatnak. Szinte minden közép és alsóbb rétegekhez tartozó család képviselve volt a társulatban. Ez az egyesületi keret a társulati vezetés részére a társadalmi érvényesülés egyik lehetséges módját és útját jelentette. Ugyanakkor pedig legitimálta a fennálló rend (társadalmi, világi és egyházi).

A vezetők és vezetettek, azaz a férfi tisztségviselők és a zömében női tagság aránya, s az arányok megváltozása tükrözi a 19. század végén, 20. század első felében lejátszódó gazdasági-társadalmi folyamatokat. A férfiak tevékenységi és mozgásköre inkább a társulat külső kapcsolatrendszere volt, a nők a belső tevékenységi kör. Ám ahogy a

39 Vö. 36. és 37. jegyzet!

40 Lásd katolikus nagygyűlések!

41 Jgyk 97.

társadalmi-politikai megítélés a nőkkel szemben a 20. század elején megváltozott, s a nyilvánosság terei a nők számára is mindinkább elérhetővé váltak, úgy a társulati külső kapcsolatrendszerek működtetésében is egyre nagyobb lehetősége, s szerepe lett a nőknek. Ezt segítette a technikai civilizáció gyors térhódítása is: a közlekedés és a kereskedelem a mindennapok része lett. Emellett azonban megőrizték korábbi ún. belső tevékenységi körüket is. Fokozatosan birtokba vették tehát a társulati tevékenység és kapcsolatháló minden szintjét.

SZAKIRODALOM

Barna Gábor

1991 A kunszentmártoniak radnai búcsújárása. In: Horváth Tibor (főszerk.): *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 3.* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 209–244.

1998 *Az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulata. The Living Rosary Confraternity in Kunszentmárton.* (Devotio Hungarorum, 5.) Néprajzi Tanszék, Szeged.

1999 Co-existence and Conflicts. Everyday Life of a Lay Religious Confraternity. In: Uő (ed.): *Religious Movements and Communities in the 19th-20th Centuries.* (Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis, 2.) József Attila University, Department of Ethnology, Szeged, 29–42.

2001 „Őrök valóságba mentem által”. A halál és a túlvilág Ökrös József halottas énekeiben. In: Pócs Éva (szerk.): *Lélek, halál, túlvilág. Vallásetnológiai alapfogalmak tudományos megközelítésben.* Balassi Kiadó, Budapest, 396–415.

Busch, Norbert

1997 *Katholische Frömmigkeit und Moderne. Die Sozial- und Mentalitätsgeschichte des Herz-Jesu-Kultes in Deutschland zwischen Kulturkampf und Erstem Weltkrieg.* (Religiöse Kulturen der Moderne Bd. 6.) Chr. Kaiser, Gütersloher Velagshaus, Gütersloh.

Cohen, Anthony P.

1985 *Symbolic Construction of Community.* Routledge, London and New York.

Dósa József – Szabó Elek

1936 *Kunszentmárton története I.* Kunszentmárton.

Józsa László

1991 A kunszentmártoni Kármel félévszázados története. In: Horváth Tibor (főszerk.): *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 3.* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 19–53.

1998 Kunszentmárton múlt századi szentembere: Ökrös József. In: Barna Gábor (szerk.): *Szentemberek. A vallásos élet szervező egyéniségei és jeles alakjai.* (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár, 1.) Néprajzi Tanszék, Szeged, 233–244.

Juhász Kálmán

1921 *A licenciátusi intézmény Magyarországon.* Budapest.

Kirsch, Wilfried

1950 *Handbuch des Rosenkranzes.* I–II. Wiener Dom Verlag, Wien.

Kósa Károly

1991 Szerzetesrendek és házaik Jász-Nagykun-Szolnok megye területén 1920 és 1950. között. In: Horváth Tibor (főszerk.): *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 3.* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 7–17.

Marshment, Margaret

1994 Representation of Women in Contemporary Popular Culture. In: Diane Richardson – Victoria Robinson (eds.): *Introducing Women's Studies. Feminist Theory and Practice.* Macmillan, Houndwills and London, 123–150.

McLeod, Hugh

1988 *Weibliche Frömmigkeit – männlicher Unglaube?* In: Frevert, Ute (hrsg.): *Bürgerinnen und Bürger. Geschlechterverhältnisse im 19. Jahrhundert*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 134–156.

Sávai János

1997 *Missziók, mesterek, licenciátusok*. (Documenta Missionaria, II/1.) Agapé Ferences Nyomda és Könyvkiadó, Szeged.

Sávai János – Grynaeus Tamás

1994 *Tüdő Vince beteget. Egyszeged-alsótanyaigyógyító ember feljegyzései*. (Devotio Hungarorum, 1.) ATE Néprajzi Tanszék, Szeged.

Sávai János – Pintér Gábor

1993 *Ex Tabulario Romano Sacrae Congregationis de Propaganda Fide*. (Documenta Missionaria, I/1.) Hittudományi Főiskola – József Attila Tudományegyetem Régi Magyar Irodalmi Tanszék, Szeged.

CONDUCĂTORI ȘI CONDUȘI. PĂTURI, GENURI SOCIALE, GRUPE DE VÂRSTĂ ȘI ROLURI AFERENTE ÎNTR-O SOCIETATE RELIGIOASĂ LAICĂ

Societățile religioase laice sunt forme importante de autoorganizare pentru credincioșii laici, reprezentând cadre de organizare importante ale societății religioase, dobândind funcții importante atât pe planul individual, cât și comunitar al practicării religiei în viața de zi cu zi. Mai mult decât atât, ele își asumă o sumedenie de sarcini ale acomodării și solidarității sociale, precum activități caritative, culturale sau sociale. Deci este vorba de niște organizații cu funcții complexe. Dintre toate aceste funcții sociale fiecare epocă scoate în evidență unele sau altele, restul rămânând în umbră sau chiar dispărând în totalitate din viața organizației. Totuși această diversitate, această multitudine de funcții a asigurat existența, activitatea diverselor societăți pe termen lung.

THE LEADERS AND THE LEADED. SOCIAL STRATA, GENDER, AGE GROUPS AND ROLES IN LAIC RELIGIOUS SOCIETIES

Laic religious societies are important forms of organization for the laic believers, representing important frames of the religious society, having outstanding functions in both individual and communal religious practice of everyday life. Furthermore, these can undertake numerous functions of social adaptation and solidarity, such as charity, social and cultural roles. Therefore these are organizations with complex functions. Every age brings out one or another of these social functions, while the rest remain in the background or even disappear completely from the life of the organization. However, this diversity, the multitude of functions has been able to assure the existence and functioning of some organizations for a long period of time.